

Sebastian Kubiczek

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
Wydział Ekonomii
Katedra Ekonomii
sebastian.kubiczek@onet.pl

KWESTIA WOLNOŚCI W PRZEDMERKANTYLISTYCZNYCH POGLĄDACH NA PIENIĄDZ

Streszczenie: Pieniądz był przedmiotem zainteresowań licznych filozofów starożytności i średniowiecza, którzy także rozważali znaczenie pojęcia „wolność”. Artykuł ma na celu pokazanie sposobu postrzegania pieniądza oraz jego relacji z kategorią wolności, który został zaprezentowany na przykładzie poglądów Arystotelesa i Cyncerona. Przedstawiona analiza dowodzi, że pomimo braku bezpośredniego powiązania pojęć pieniądza i wolności w zachowanym materiale źródłowym, myśliciele tego okresu dostrzegali oczywistą zależność pomiędzy tymi dwoma kategoriami, najpierw w odniesieniu do pojedynczej jednostki, a w średniowieczu w odniesieniu do całego społeczeństwa, rozumiejąc i piętnując sposób, w jaki władze monetarne dopuszczały się nadużyć ograniczających wolność gospodarczą jednostek tworzących społeczeństwo.

Słowa kluczowe: pieniądz, wolność, przedmerkantylistyczna myśl ekonomiczna.

JEL Classification: B11.

Wprowadzenie

Myśl ekonomiczna, w tym poglądy na pieniądz, przed powstaniem merkantylizmu stanowiła jeden z przedmiotów badań filozofów. Kolejnym ważnym zagadnieniem analizowanym przez greckich, rzymskich, a następnie chrześcijańskich filozofów była kategoria wolności. Celem niniejszego artykułu jest scharakteryzowanie sposobu postrzegania przez przedmerkantylistycznych myślicieli tych dwóch kategorii, tj. pieniądza i wolności, oraz pokazanie, w jaki sposób kształtowała się świadomość ekonomiczna w starożytności i średniowieczu.

1. Pojęcie wolności w filozofii starożytnej

Należy zwrócić uwagę na fakt, że w okresie przedmerkantylistycznym kategoria wolności nie była bezpośrednio wiązana z kategoriami ekonomicznymi, w tym z pieniądzem. Wynikało to przede wszystkim z tego, że początkowo termin „wolność” miał sens polityczny i społeczny, a w odniesieniu do jednostki oznaczał antytezę stanu niewolnictwa. Taką interpretację prezentował Arystoteles, którego filozofia wywarła ogromny wpływ na kształtowanie się poglądów późniejszych myślicieli starożytności i średniowiecza, w tym Tomasza z Akwinu. Stagiryta uważał, iż wolność jest „założeniem ustroju demokratycznego” i polega na tym, iż „na przemian się słucha i rozkazuje” [Arystoteles, 1964, s. 159, 262]. W konsekwencji jednostka mogła według niego dowolnie organizować swoje życie i dążyć do tego, aby nikomu nie podlegać, co miało stanowić słabość systemu demokratycznego [Malmon, 2013, s. 9-11]. Pojmowaną w ten sposób wolność łatwo rozszerzyć, rozumując, że nie podlega się nikomu ani niczemu, jednak takie podejście do wolności pojawiło się dopiero w myśli rzymskiej. Do filozofii wprowadzono pojęcie wolności od namiętności, wolności filozofowania itd., a więc nastąpiło przejście od kontekstu społecznego do jednostki. Taki pogląd był prezentowany m.in. w rozważaniach Cycerona. Pisał on, iż niezrozumiałym jest, by kontrolę sprawował ktoś, kto nie potrafi opanować własnych namiętności, ograniczyć przyjemności itd. Wolność to według filozofa możliwość życia tak jak się chce, przy jednoczesnym zachowaniu prawości, wypełnianiu obowiązków; osoba chciwa nie mogła być jego zdaniem wolna [Cicero, 1874, s. 277-280].

Jak zwrócono uwagę w literaturze filozoficznej, problem wolności był obecny w rozważaniach filozoficznych starożytnych Greków, choć nie został sformułowany w wyraźny sposób. Wolność stanowiła założenie *sine qua non* większości rozważań ówczesnych filozofów [Gałkowski, 1973, s. 13]. Co więcej, pojęcie wolności było bardzo podobnie pojmowane również w okresie średniowiecza, czego dowodem są poglądy Tomasza z Akwinu, który wolność łączył dodatkowo z rozumem.

Z powyższego wynika, że dla myślicieli tego okresu kategoria wolności oraz sposób jej powiązania z ekonomią była oczywistością, co zostanie szczegółowo zaprezentowane w dalszej części rozważań.

2. Pieniądz w rozważaniach starożytnych myślicieli

Warto zauważyć, iż Arystoteles pojmował pieniądz bardzo nowatorsko, dopuszczał pozakruszcowe formy pieniądza, stwierdzając, iż możliwe jest nadanie

funkcji pieniądza różnym rzeczom na mocy prawa; stąd też wywodził greckie określenie na pieniądź (*nomisma*). Podkreślał tym samym, iż w pieniądzu najważniejsze są funkcje, które on pełni, a nie materia, z której jest wykonany [Arystoteles, 1996, s. 178-179]. Pieniądź, będący w pewnym uproszeniu dla większości starożytnych myślicieli ucieleśnieniem bogactwa, stanowił dla nich jednak przede wszystkim źródło ograniczenia wolności, co znajduje odzwierciedlenie w bardzo licznych rozważaniach zawartych w literaturze tego okresu.

Najwybitniejszym tego przykładem są poglądy Arystotelesa zawarte w *Poetyce*. Filozof pisał w niej, iż sztuka gromadzenia pieniędzy tym się różni od sztuki gospodarowania domostwem, że za cel nie stawia się zaspokojenia potrzeb przy pomocy pieniądza, ale pieniądź staje się celem samym w sobie. Celem bezkresnym i nieosiągalnym, tak jak nieosiągalny jest dla sztuki leczniczej cel powszechnego ugruntowania zdrowia. Przez pieniądź celem przestaje być „życie piękne”; na znaczeniu zyskuje „używanie [zmysłowe] zależne od nadmiaru”, dążenie do pomnożenia pieniądza, wbrew naturze [Arystoteles, 1964, s. 18-19].

Podobnie uważał Seneka, który wzdrywał się bogactwem. Wyrażał on pogląd, że dążenie do pomnożenia pieniądza stanowiło błędne koło – im więcej się go posiada, tym więcej się go pragnie, a pieniądź staje się celem sam w sobie (a nie środkiem do realizacji celów). Pieniądź stanowił w opinii filozofa przyczynę konfliktów rodzinnych oraz zbrodni, nie mógł natomiast zastąpić wartości o wiele ważniejszej – interakcji z innymi ludźmi [Seneka, 1880, s. 197, 212]. Uogólniając, pomnażanie dóbr materialnych przeszkadzało, zdaniem filozofów, w dążeniu do doskonałości etycznej. Uwzględnianie norm etyczno-moralnych powinno w codziennym postępowaniu stanowić najważniejszy cel działania człowieka [Zagóra-Jonszta, 2015, s. 23].

Postrzeżenie pieniądza jako źródła ograniczenia wolności jednostki wynikało z powszechnej chciwości i nadmiernego dążenia do wzbogacenia się, co obserwowali filozofowie w codziennym życiu [Tacyt, 2004, s. 298]. Z drugiej jednak strony, głoszone stoickie poglądy nie przeszkadzały w zbijaniu fortuny dzięki działalności lichwiarskiej Cycerona i Seneki [Zagóra-Jonszta, 2015, s. 23]. Posiadanie bogactwa stanowiło wartość samą w sobie i powód do dumy, co znalazło odzwierciedlenie w wielu komediach tego okresu, które, tak jak *Orestes Sopotrosa*, drwiły z faktu, iż „sum nadpsuty spoczywał na srebrnym talerzu”, który można by sprzedać i za to zakupić świeży pokarm [Atenajos, 2010, s. 464].

W starożytności zaczęła rodzić się chrześcijańska myśl ekonomiczna, która w pewnym stopniu nawiązywała do myśli Arystotelesa. Pierwsze rozważania Ojców Kościoła wykazywały podobne podejście do pieniądza jako czynnika ograniczającego wolność człowieka. Bazyli Wielki pozwalał sobie na śmiech

z pożyczkobiorców, z własnej winy bowiem są oni biedni i zatroskani, bezsenni i zaniepokojeni, co uniemożliwia im normalne funkcjonowanie; nabyte dobra nie zaspokajają potrzeb, gdyż przez cały czas nurtuje ich pytanie, w jaki sposób spłacać swój dług. Swoje rozważania na temat ograniczenia wolności przez pożyczanie pieniędzy na lichwę kwitował wymownym: „Widzisz, że słońce jest wolne. Dlaczego żałujesz wolności życia dla siebie?” [Bazyli Wielki, 1963, s. 186-188].

Zenon z Kition również wyraził pogląd na kwestie ekonomiczne, co zostało przytoczone w *Uczcie mędrców* Atenajosa. Filozof zalecał bowiem, zamiast zdobywania bądź unikania metali szlachetnych, rozpatrzenie celowości posiadania bądź niedostatku i rozumnego odrzucenia tego, co przeciwne naturze. Atenajos zwracał również uwagę na fakt, iż to nie pieniądź ucieleśniony w metalach szlachetnych, ale bezbożność prowadzi do złych czynów, takich jak rabowanie świątyń. Sama eliminacja z życia społeczno-gospodarczego srebra jego zdaniem mijają się z celem, gdyż w miejsce srebra pojawiłyby się inne metale (brąz, żelazo), które powodowałyby takie same niedopuszczalne postępowanie, ponieważ przyczyna chciwości nie byłaby wyeliminowana [Atenajos, 2010, s. 467-469]. Prawidłowości tej nie dostrzegał jednakże m.in. Platon [1997, s. 183-184, 2010, s. 152], który uważał, że eliminacja pieniądza z gospodarki spowodowałaby zanik chciwości i w ten sposób uzdrowiłaby społeczeństwo. Podobnie sądzili twórcy licznych hellenistycznych utopii, np. Jambulos w *Wyspie Słońca* [Winiarczyk, 2010, s. 216-220] i Euhemer w *Świętej historii* [Winiarczyk, 2012, s. 154-160]. W wymienionych dziełach świadome radykalne ograniczenie konsumpcji spowodowane wprowadzeniem gospodarki barterowej nie stanowiło ograniczenia wolności jednostki, natomiast było wzorem, do którego należało dążyć, oraz stanowiło wyraz sprzeciwu wobec konsumpcjonizmu, który narodził się wraz z nieuniknionym rozwojem gospodarczym i upowszechnieniem gospodarki towarowo-pieniężnej.

Bardziej pragmatyczni Rzymianie dostrzegali także pewne zalety pieniądza. W ich opinii pieniądź umożliwiał m.in. zaspokojenie nieograniczonych potrzeb, zauważał to m.in. Horacy, wymieniając w satyrach dobra spożywcze, tj. wino, oliwę i chleb, oraz to „co jest człowiekowi do życia konieczne”, a co można nabyć za pieniądź [Horacy, 1972, s. 19]. Cynceron zaś dostrzegał korzyści, jakie daje dobre wyposażenie armii, nazywając pieniądź nerwem wojny [Cicero, 1957, s. 260-261]. Z drugiej strony, Horacy cały czas przestrzegał, że jeśli „ciebie nie odwiedzie siła żadna od zysku: fala, pożar, mróz bez granic; by drugi był bogatszy, nie pozwolisz za nic”, to życie takie jest nędzne oraz grozi śmierć w biedzie i samotności [Horacy, 1972, s. 18-20].

Rzymianie zwracali także uwagę na rosnący problem ograniczania wolności gospodarczej poprzez fakt występowania w obiegu monet o różnej zawartości szlachetnego kruszcu, co w znaczącym stopniu utrudniało proces wymiany towarowo-pieniężnej. Z tego powodu wykształcił się zawód nummularii, polegający na badaniu szlachetności metalu, z którego została wykonana moneta oraz określaniu jej wartości [Niczyפורuk, Talecka, 2006, s. 24-25]. Świadczy to o tym, iż już wtedy doskonale zdawano sobie sprawę z ograniczeń wynikających z potencjalnych nadużyć osób posługujących się zepsutym pieniądzem oraz próbowano podejmować doraźne próby ograniczenia ryzyka z tym związanego. Podobnie jak we współczesnym świecie, państwo stało na straży jakości pieniądza, z drugiej jednak strony, konieczność powołania do życia takiej instytucji świadczy o tym, iż władze monetarne nie radziły sobie dobrze z problemami wynikającymi ze zróżnicowanego pieniądza znajdującego się w obiegu.

Kwestia niestabilności systemu pieniężnego jako czynnik ograniczający wolność gospodarczą była jednakże sygnalizowana już kilka wieków wcześniej przez komediopisarza Arystofanesa, który w *Sejmie kobiet* kpił z władz ateńskich unieważniających monety miedziane i wprowadzających w ich miejsce monety srebrne, pokazując przykład Chremesa, który sprzedał winogrona, by w zamian za otrzymane środki kupić mąkę, pozostając tylko z „gębą pełniutką” bezwartościowego metalu [Arystofanes, 2001, s. 419].

3. Pieniądź w myśli średniowiecznej

Nowy element w poglądach ekonomicznych na rolę pieniądza przyniosło średniowiecze. Zmiany w życiu gospodarczym i niewystarczająca ilość szlachetnego kruszcu do obsługi procesów gospodarczych spowodowała masowe psucie pieniądza przez władców, co stało w całkowitej sprzeczności z rolą, jaką powinno pełnić państwo w zapewnianiu jakości pieniądza; stanowiło to także zaprzepaszczenie opisanego wyżej dorobku starożytności i podejmowanych przez państwo prób dbania o jakość wymiany towarowo-pieniężnej.

Kolejnym powodem psucia pieniądza było znaczne rozproszenie mennictwa, wynikające z faktu nadawania panom feudalnym prawa bicia monety, które było traktowane przez nich jako znaczące źródło dochodów [Morawski, 2002, s. 42-43]. Ten powszechny w średniowieczu proceder szybko stał się przedmiotem ostrej krytyki, a przykłady takich poglądów znajdują się zarówno w polskiej, jak i zagranicznej literaturze tego okresu.

Doskonały przykład krytyki psucia pieniądza stanowiła pochodząca z lat 20. XII w. *Kosmasa Kronika Czechów*, w której autor porównywał spodlenie pieniądza do „zaraz”, „piekielnej czarownicy”, która „niemiłosierniej ogołaca, gubi i osłabia chrześcijan niż oszustwo władcy w monecie”. Kosmas książąt dopuszczających się podlenia pieniądza nazywał zaś „złodziejami”. Nakazywał: „dbaj o monetę, ale miernie, dbaj o właściwą stopę” [Kosmas, 2012, s. 92]. Problem psucia pieniądza był na tyle poważny, że dla uzasadnienia przekazu przeinaczył słowa Katona: „Miłuj pieniądze, ale miernie, miłuj i krasę roztropnie. Których żaden święty nie żądał. Ani ważył jeśli je miał” [Katon, 1894, s. 32], czyli w wolnym tłumaczeniu dbaj o pieniądz, aby go używać, a nie o gromadzenie bogactwa. Psucie pieniądza i lekceważenie prawa ogranicza wolność i świetność państwa [Kosmas, 2012, s. 92].

Podobny przypadek utracenia przez pieniądz wartości, jak ten zaprezentowany przez Arystofanesa, opisywał Wincenty Kadłubek. Przytaczał przykład Żyda opłacającego karę w rzekomo nieważnej już monecie, na co sędziowie odpowiedzieli osądzonemu, pokazując mu pieniądz z czystego metalu: „Ta zaś moneta, którą myślisz się wykupić, wiedz, że straciła ważności i już dawno została zarzucona”. Wincenty Kadłubek wyraźnie potępił to postępowanie, nazywając sędziów „trucizną w puszcze lekarza”, co jednoznacznie świadczy o tym, że dostrzegał ograniczanie wolności podmiotów gospodarczych przez celowe destabilizowanie systemu pieniężnego przez emitenta [Mistrz Wincenty, 2008, s. 177-178].

Problem psucia pieniądza był na tyle poważny, że głos wielokrotnie w tej sprawie zabierał sam papież Innocenty III. W przypadku „fałszerza na tronie”, jak określano Mieszka Starego, pozbawionego wcześniej władzy za psucie pieniądza, a w konsekwencji pozbawianie posiadaczy pieniądza nawet połowy ich majątku, papież ubolewał, iż w zepsutym pieniądzu opłacana była danina kościelna po jego powrocie do władzy [Cywiński, 1982, s. 19; Dylewski, 2011, s. 59]. Przypadek ten nie był jednak odosobniony, gdyż opinii papieża wymagał m.in. przypadek Jakuba I Zdobywcy, króla Aragonii, co opisywał już dokładnie de Mariana [2011, s. 21-25].

Również Jan Długosz wypowiadał się o dobrym pieniądzu, porównując go do „urodnej dziewicy”, i zdecydowanie popierał bunt mieszczaństwa krakowskiego przeciwko żupnikowi oraz rajcom dopuszczającym się psucia pieniądza, co świadczy jednoznacznie o tym, iż proceder psucia pieniądza postrzegano jako przejaw niesprawiedliwości i zamach na wolność mieszkańców Krakowa [Jan Długosz, 1869, s. 545, 559].

Mikołaj Oresmiusz, żyjący w XIV w., był autorem jednego z najważniejszych traktatów dotyczących pieniądza w średniowieczu. Znaczna część dzieła, pt. *Traktat o powstaniu, istocie, prawach i zmianach monet*, obalała pogląd, że władca miał prawo do zmiany wartości monety oraz czerpania korzyści z psucia monet. Jak pisał: „Chociaż to obowiązek księcia, żeby wybić jego znak na monecie dla powszechnego dobra, nie jest on panem czy właścicielem pieniądza w swym księstwie”. Ponadto „pieniądz jest narzędziem równoważącym wymianę naturalnego bogactwa, jest więc własnością tych, którzy posiadają takie bogactwo” [de Oresme, 1956, s. 10]. Władca był, zdaniem Oresmiusza, jedynie zarządcą pieniądza w imieniu społeczeństwa, a nie jego właścicielem [Lipiński, 1981, s. 53-55]. W ten o wiele bardziej dojrzały sposób od swoich poprzedników uzasadniał fakt, iż choć pieniądz był emitowany przez władcę, to jednak bogactwo, które było reprezentowane przez pieniądź, należało do poszczególnych podmiotów gospodarczych – poddanych króla. Dzięki temu ponownie dostrzeżono konieczność zapewniania przez państwo jakości pieniądza. Podlenie pieniądza było zatem okradaniem, a więc ograniczaniem wolności swoich poddanych przez władcę. „Ponieważ pieniądz należy do społeczności, powinien być bity na koszt społeczności” [de Oresme, 1956, s. 11], co uzasadnia jedynie zatrzymanie przez emitenta niewielkiej ilości przetwarzanego szlachetnego kruszcu jako pokrycie kosztów prowadzenia działalności menniczej. Oresmiusz uważał zyski z bicia monety za gorsze od lichwy.

Odrębną część stanowiły poglądy na lichwę i jej wpływ na wolność. Lichwa była przedmiotem rozważań wielu filozofów, z których najwybitniejszym był Tomasz z Akwinu, który wiązał lichwę z niesprawiedliwością. W jego rozważaniach znalazło się także odwołanie do wolności. W *Sumie teologicznej* pisał: „kto płaci lichwę zasadniczo nie czyni tego dobrowolnie, lecz na skutek pewnej konieczności ze względu na to, że musi pożyczać pieniądze, a wierzyciel nie chce ich pożyczyć bez lichwy”, co można rozumieć jako ograniczanie wolności przez lichwiarza [Tomasz z Akwinu, 1970, s. 236].

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wybranych przedmerkantystycznych poglądów na pieniądź wykazała, iż w omawianym okresie następowało powolne przejście od początkowego postrzegania pieniądza jako kategorii wybitnie filozoficznej do kategorii ekonomicznej. W starożytnej Grecji i Rzymie zwracano przede wszystkim uwagę na fakt, iż pieniądź stanowił przyczynę chciwości, która od-

suwała ludzi od rodziny, przyjaciół, popychała do zbrodni. Stosunkowo nieliczne były uwagi dotyczące faktu, iż pieniądź może służyć do zaspokajania potrzeb, a więc zwiększać wolność jednostki. Już w tym czasie dostrzeżono, iż niestabilny system monetarny mógł ograniczać swobody gospodarcze uczestników rynku.

Zupełnie nowym jakościowo poglądem było potępienie procesu psucia pieniądza przez władców, który pojawił się i upowszechnił w średniowieczu. Liczni pisarze zwrócili wtedy uwagę na to, iż działalność ta ogranicza wolność gospodarczą jednostek, przede wszystkim poprzez zdewaluowanie siły nabywczej oraz funkcji tezauryzacyjnej pieniądza, co było porównywane do kradzieży. Nowe poglądy świadczyły o postępującym rozwoju myśli ekonomicznej, odzwierciedlającym zachodzące zmiany w gospodarce, oraz o coraz powszechniejszym postrzeganiu pieniądza jako kategorii przede wszystkim ekonomicznej.

Należy zwrócić jednakże uwagę, że w omawianym okresie dominowało postrzeganie pieniądza w kategoriach etycznych, jako czynnika potencjalnie ograniczającego wolność jednostki, rozumianej jako dążenie do dobra i szczęścia. Ponadto, poglądy na pieniądź ewoluowały w przeciwnym kierunku niż poglądy na wolność, tj. nastąpiło przesunięcie zainteresowań z jednostki i jej oceny etycznej na całe społeczeństwo.

Literatura

- Atenajos (2010), *Uczta mędrców*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Arystofanes (2001), *Komedie. Tom II*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Arystoteles (1964), *Polityka*, PWN, Kraków.
- Arystoteles (1996), *Etyka Nikomachejska [w:] Dzieła wszystkie. Tom 5*, PWN, Warszawa.
- Basil, Saint (1963), *Exegetic Homilies [w:] R.J. Deferrari (red.), The Fathers of The Church. Vol. 46*, The Catholic University of America Press, Washington.
- Cicero (1874), *Three Books of Offices, or moral duties; also his Cato Major, an Essay on Old Age, Laetius, an Essay on Friendship; Paradoxes; Scipio's Dream; and Letter to Quintus on the Duties of a Magistrate*, Gorge Bell & Sons, London.
- Cicero (1957), *Philippics*, William Heinemann Ltd, London.
- Cywiński H. (1982), *Dziesięć wieków pieniądza polskiego 980-1980*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Dylewski A. (2011), *Historia pieniądza na ziemiach polskich*, Carta Blanca, Warszawa.
- Gałkowski J. (1973), *Wolność moralna w ujęciu Sokratesa i Arystotelesa*, „Roczniki Filozoficzne KUL”, nr 2/21, Lublin.
- Horacy (1972), *Satyry*, PIW, Warszawa.

- Jan Długosz (1869), *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, brw., Kraków.
- Katon (1894), *Wiersze*, Skład Główny w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, Kraków.
- Kosmas (2012), *Kronika Czechów*, Wydawnictwo Templum, Wodzisław Śląski.
- Lipiński E. (1981), *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870*, PWN, Warszawa.
- Malmon M. (2013), *Arystotelesa poszukiwania idealnego ustroju państwowego*, „Kultura i Wartości”, nr 2(6).
- de Mariana J. (2011), *A Treatise on the Alteration of Money. Sources in Early Modern Economics, Ethics and Law*, Christian’s Library Press, Grand Rapids.
- Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek) (2008), *Kronika polska*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Morawski W. (2002), *Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa.
- Niczyporuk P., Talecka A. (2006), *Nummularii jako strażnicy jakości monet w starożytnym Rzymie* [w:] K. Filipow (red.), *Psucie pieniądza w Europie Środkowo-Wschodniej od antyku po czasy współczesne*, Białoruś-Litwa-Łotwa-Polska-Słowacja-Ukraina, PTN, Warszawa.
- de Oresme N. (1956): *Tractatus de Origine, Natura, Jure et Mutationibus Monetarum* [w:] *The De Moneta of Nicolas Oresme and English Mint Documents*, Thomas Nelson and Sons Ltd, Londyn.
- Platon (1997), *Prawa*, Alfa, Warszawa.
- Platon (2010), *Państwo*, PWN, Warszawa.
- Seneca (1880), *Seneca’s Morals. By way of abstract. To which is added, a discourse, under the title of an after-thought*, J. B. Lippincott & Co., Philadelphia.
- Tacyt (2004), *Roczniki* [w:] *Dziela*, Czytelnik, Warszawa.
- Tomasz z Akwinu (1970), *Suma teologiczna. Tom 18. Sprawiedliwość (2-2, qu 57-80)*, Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, Londyn.
- Winiarczyk M. (2010), *Utopie w Grecji hellenistycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Winiarczyk M. (2012), *Euhemer z Messyny. Życie i Dzieło. Święta historia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Zagóra-Jonszta U. (2015), *Znaczenie etyki w wybranych nurtach myśli ekonomicznej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 211.

**THE ISSUE OF FREEDOM IN PREMERCANTILISTIC
ECONOMIC THOUGHT**

Summary: Money was discussed by numerous philosophers of antiquity and medieval ages which also dealt with the category of freedom. This paper is aimed at showing the perception of money at that time and its relationship with freedom presented on the example of Aristotle. It is suggested that despite the lack of clearly expressed linkage between money and freedom in source material, the philosophers of that time saw the obvious relation between this two categories in respect of both an individual and the society, e.g by criticising monetary authorities and its frauds restraining the economic freedom of individuals forming the society.

Keywords: money, freedom, premercantilistic economic thought.